

‘Het einde is nabij.’ Het effect van slotaan- kondiging in toespraken op waardering en retentie

Bas Andeweg, Jaap de Jong & Martijn Wackers

De peroratio, het slot, is een belangrijk onderdeel van een toespraak. Van oudsher bestaan er in de retorische theorie ideeën over de functies die een spreker moet vervullen in het slot. Ten opzichte van de klassieke adviseurs als Aristoteles en Quintilianus, noemen moderne speech- en presentatieadviseurs een aantal nieuwe technieken om die functies in het slot te vervullen. De aankondiging van het slot ('ik rond af') en de cirkeltechniek (terugkeren naar de inleiding) zijn twee van die technieken. Over de functies die deze technieken vervullen bestaat verdeeldheid onder moderne adviseurs: zorgen ze voor minder of juist meer aandacht? Zorgen ze ervoor dat het publiek de informatie uit het slot van een presentatie beter onthoudt (retentie) en een hogere waardering voor de presentatie heeft? Een experiment (N = 221) met als inzet de vraag welk effect deze technieken hebben, zou uitsluitsel kunnen geven. De resultaten geven sterke aanwijzingen dat het aankondigen van het slot een positief effect op de retentie heeft. Bovendien waarderen luisteraars een presentatie met slottechnieken hoger om zijn 'afgerondheid'.

1 Inleiding

‘Ik rond af, met de volgende opmerkingen. Zoals ik in de inleiding al zei ...’: soortgelijke formuleringen gebruiken sprekers vaak om hun slot aan te kondigen. Hiermee markeren ze het begin van een nieuw deel van de toespraak en trekken ze de aandacht voor hun laatste woorden. Daarbij passen ze de vaak een ‘cirkeltechniek’ toe: de sprekers keren in het slot terug op een voorbeeld, anekdote, citaat of stelling die ze in de inleiding ook al noemden. Opmerkelijk is dat deze aanpak bij moderne speech- en presentatieadviseurs regelmatig wordt vermeld, terwijl Aristoteles, Cicero en Quintilianus, de founding fathers van de klassieke retorica, deze niet behandelen. Betwijfelden zij de effectiviteit ervan of vormen deze moderne technieken een terechte uitbreiding van de klassieke adviescanon? In dit onderzoek staat de vraag centraal wat voor een effect deze slotaanmelding eigenlijk heeft op het publiek.

Braet noemt de functies van het slot “geheel analoog aan die van de inleiding” (Braet, 2003, p. 86). De klassieke functies die een spreker in de inleiding moet vervullen, zijn het *attentum*, *benevolum* en *docilem facere* (Andeweg & De Jong, 2004; Leeman & Braet, 1987). Hij moet de aandacht trekken van het publiek (*attentum*functie), welwillendheid opwekken bij de luisteraars (*benevolum*functie) en ze in staat stellen te begrijpen wat er gaat komen (*docilem*functie). De inleiding is een belangrijk onderdeel van een toespraak: een spreker moet daar de aandacht trekken en het publiek voor zich winnen. Het slot, de *peroratio* in de klassieke retorische theorie, is echter minstens zo belangrijk. Het is de plaats waar de spreker zijn conclusie moet trekken en het publiek definitief overtuigd achter moet laten.

De klassieke meesters van de welsprekendheid lijken het met elkaar eens te zijn over de functies die een redenaar in de *peroratio* moet invullen.¹ Ten eerste wordt hem aangeraden een samenvatting van de belangrijkste punten uit zijn toespraken te geven (*recapitulatio*). De *recapitulatio* kan vergeleken worden met de *docilem*functie die voor de inleiding werd geadviseerd: ze is gericht op het begrip van de luisteraar en

dient volgens de klassieke adviseurs vooral om diens geheugen op te frissen (*De inventione* 1, 98; *Retorica* 1419 b 10).

Ten tweede is het slot de ideale plaats in de rede om op de gevoelens van het publiek in te spelen (*affectus*). Het publiek moest over de streep getrokken worden. Volgens de klassieke meesters kon een spreker dat effect bereiken door sympathie of medelijden op te wekken (*commiseratio* of *conquestio*), of de tegenstander zwart te maken (*indignatio*) (*De inventione* 1, 100-106).

Technieken om de aandacht van het publiek te trekken (attentumfunctie) worden door de klassieke auteurs niet genoemd. In 1987 stellen Leeman en Braet (p. 63) dat het trekken van de aandacht bij de klassieken geen plaats heeft in het slot: "...het *attentum facere* heeft aan het slot goeddeels zijn zin verloren."

De *peroratio* moest volgens de klassieke adviseurs vooral kort en bondig zijn: *brevitas* was een deugd. Ook het emotionele gedeelte van het slot mocht vooral niet te lang duren, want, zo zegt Cicero: "niets droogt sneller dan tranen" (*De inventione* 1, 109).

Niet alleen de adviseurs uit de klassieke retorica, maar ook moderne wetenschappers en presentatieadviseurs interesseren zich voor het slot. Recent wetenschappelijk onderzoek toont bijvoorbeeld aan dat de conclusie het beste expliciet kan worden uitgesproken (Cruz, 1998; O'Keefe, 2002).

Welke onderdelen en functies van de *peroratio* vinden moderne adviseurs belangrijk? Uit een inventarisatie van Andeweg en De Jong (2006, pp. 155-159) in klassieke en een beperkt aantal moderne adviesboeken, blijkt dat moderne adviseurs nog steeds veel belang hechten aan *recapitulatio* en *affectus*. Diverse technieken worden geadviseerd die een docilemfunctie vervullen, zoals de 'samenvatting' (Weller & Stuiveling, 1962; Janssen, 2002), en een groot aantal technieken als de 'heilwens' of het 'dankwoord' moeten volgens moderne adviseurs zorgen voor het opwekken van emoties (De Jong & Van der Spek, 1996). Nieuw is echter het adviseren van een techniek die de attentumfunctie vervult: de expliciete aankondiging van het slot.

De moderne adviezen worden teruggevonden in de praktijk. Een corpusanalyse van zestien toespraken van ministers en staatsecretarissen van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties toont aan dat de aankondiging van het slot in 69% van de onderzochte speeches is toegepast (Andeweg & De Jong, 2006, p. 161). De cirkeltechniek wordt in een kwart van de onderzochte toespraken gebruikt (Andeweg & De Jong 2006, p. 161).

De aanwezigheid van deze vaak gecombineerde slottechnieken in moderne toespraken, terwijl ze niet tot de canon van de afsluitingstechnieken van de klassieke adviseurs behoren, roept de vraag op welk effect deze technieken dan eigenlijk hebben op het publiek. Is het aankondigen van het slot (en teruggrijpen naar de inleiding) effectief? Het effect van deze boodschapvariabele staat centraal in dit onderzoek.

In paragraaf 2 wordt het beperkte literatuuronderzoek van Andeweg en De Jong (2006) verdiept en uitgebreid met betrekking tot de aankondiging van het slot en de cirkeltechniek in de moderne adviesliteratuur. Vervolgens komen de opzet en methode van het experimentele onderzoek in paragraaf 3 en de resultaten in paragraaf 4 aan bod.

2 Moderne adviseurs over de aankondiging en de cirkeltechniek

Voor het literatuuronderzoek is een selectie gemaakt uit de grote hoeveelheid adviesboeken over speechschrijven en presenteren die de twintigste en eenentwintigste eeuw tot nu toe hebben opgeleverd. Deze selectie bestond uit 53 moderne adviesboeken over speechschrijven, communicatie en presenteren, die alle onderzocht zijn op de twee technieken 'aankondiging van het slot' en 'cirkeltechniek'.² In 32 van de 53 adviesboeken, ruim 60%, werd één van de twee adviezen gevonden. Er is nagegaan of de technieken vermeld worden, of ze aangeraden of afgeraden worden en of er een peroratieve functie aan de technieken wordt gekoppeld.

2.1 Aankondiging van het slot

De afsluitingstechniek *aankondiging van het slot* is te omschrijven als een expliciete signalering van het begin van het slot van de presentatie, bijvoorbeeld: "Ik rond af.", of "Dames en heren, tot slot enkele opmerkingen".

In bijna een derde (16 bronnen; 30%) van de onderzochte moderne adviesboeken komt de aankondiging van het slot als techniek voor. Niet elke adviseur is duidelijk over de functie die deze techniek vervult. Door zeven auteurs wordt ze gezien als een manier om de structuur van de presentatie te verduidelijken (*docilemfunctie*). Even vaak wordt de techniek met de (verslachte) aandacht van de luisteraars in verband gebracht (*attentumfunctie*). De overige adviezen gaan niet vergezeld van een functiebeschrijving.

De docilemfunctie krijgt vooral invulling als markering van de structuur van de toespraak, zo vinden bijvoorbeeld Van den Dries en Van IJsel Smit-Hupperts (1995, p. 43): "Het slot noemen we een voorkeursplaats [...]. Het is daarom belangrijk dat u uw slot duidelijk aankondigt door middel van een overgangszin." Ook Eckhardt en IJzermans (2006, p. 27) vinden de overgang naar het slot een belangrijke plaats in de toespraak: "Voor de luisteraars moet de overgang naar de afsluiting duidelijk zijn. Geef aan dat u gaat afronden."

Het trekken van de aandacht (*attentumfunctie*) blijkt nogal tegenstrijdig opgevat te worden: de ene adviseur noemt de aankondiging van het slot hét middel om ervoor te zorgen dat het publiek 'wakker schrikt', de andere beweert dat het aankondigen van het slot juist een tegengesteld effect heeft. Zo stellen Steward e.a. (1996, p. 13) dat wanneer het einde van de speech nadert "het eenvoudige zinnetje 'concluderend, dames en heren' de toehoorders net zo snel doet wakker schudden uit hun apathie dan een snufje reukzout", en meent Van der Spek (1999, p. 35) dat een signaal als het einde nabij is de toeschouwers de gelegenheid geeft "hun rug te rechten" en "de aandacht te vergroten".

Aan de andere kant raadt een aantal adviseurs het gebruik van de aankondiging van het slot expliciet af. Leeds (1991, p. 130) vindt dat een spreker zijn voornemen om te gaan besluiten absoluut niet vooruit moet 'telegraferen': "Als uw toehoorders al van te voren zien aankomen dat u toe bent aan uw afsluiting, zetten zij in gedachten al een punt achter uw woorden en laten hun aandacht afdwalen." Beebe en Beebe (1999, pp. 229-230) halen de situatie aan van een klas die de boeken dichtslaat en de pennen opruimt wanneer de docent aankondigt bijna bij het einde van de les te komen. "'Finally' and 'in conclusion' give the audience implicit permission to stop listening and they often do", stellen ze dan ook (Beebe & Beebe, 1999, p. 203).³

2.2 Adviezen over de cirkeltechniek

De cirkeltechniek is volgens ons globaal te omschrijven als de herhaling van woorden uit de inleiding in het slot. Deze herhaling kan letterlijk zijn, een variant, een allusie. De herhaling kan expliciet worden aangegeven: “ik kom terug op mijn inleiding ...”. De plaats van de herhaling kan aan het begin van het slot, in het midden ervan of zelfs de afsluitende regel zijn.

Relatief veel adviseurs geven een advies over de cirkeltechniek: ruim 55% van de 53 onderzochte adviesboeken vermeldt deze techniek, en in al deze adviesboeken wordt het gebruik van de cirkel aangeraden. Aan de cirkeltechniek worden net als aan de aankondiging van het slot twee functies toegekend, beide door evenveel adviseurs genoemd: hij wordt gezien als een techniek om de samenhang van de tekst te suggereren (een *docilemfunctie*) en heeft daarnaast een *benevolumfunctie* (*affectus*).

Wat betreft de *docilemfunctie* vinden de adviseurs dat de cirkeltechniek ervoor zorgt dat de speech een ‘sluitend geheel’ is, of dat die ‘eenheid’ brengt. Oomkes (2000, p. 270) verwoordt deze *docilemfunctie* van de cirkeltechniek als volgt: “Een wending aan het eind naar precies datgene waarmee de lezing begon, helpt om de lezing voor de toehoorders een sluitend geheel te maken.” Een neveneffect is volgens drie adviseurs dat (een deel van) de inhoud van de toespraak beter beklijft. Bloch en Tholen (1991, pp. 28-29) menen bijvoorbeeld dat met het gebruik van een cirkeltechniek de luisteraars de boodschap beter zullen herkennen en daardoor gemakkelijker zullen *onthouden*.

De tweede functie die de adviseurs aan de cirkeltechniek toekennen, is een *benevolumfunctie*. De definiëring ervan is vaag. Het blijft meestal bij een omschrijving over een ‘afgerond gevoel’ bij het publiek, of een ‘elegante manier van afsluiten.’ Wat een ‘gevoel van afronding’ precies inhoudt, wordt in geen enkel adviesboek echt duidelijk. Osborn en Osborn (1998, p. 231) geven het voorbeeld van een spreker die in het slot terugkeert op een literair citaat dat hij in het begin heeft gebruikt, en noemen deze manier van afronden een ‘elegant sense of closure’. Kushner (2006, p. 83) heeft het over het “heerlijke gevoel dat je rond bent met je toespraak.” Duidelijk is in ieder geval dat het publiek het gebruik van de cirkeltechniek volgens een aantal adviseurs waardeert om zijn esthetische gevoelswaarde.

Het literatuuronderzoek toont aan dat er onder de moderne adviseurs verdeeldheid bestaat over het aan- of afraden van de aankondiging van het slot en over de functies van beide onderzochte technieken. Met het experimentele onderzoek hopen we hierin meer duidelijkheid te scheppen.

3 Opzet van het onderzoek

Wat voor een effect heeft een aankondiging van het slot op het publiek? Deze vraag staat centraal in het onderzoek dat is uitgevoerd. Wanneer de aankondiging van het slot een aandachtstrekende en een structurerende functie heeft, is de verwachting dat luisteraars de informatie die volgt na het gebruik van deze techniek – in de rest van het slot – beter zullen onthouden. Het gebruik van een cirkeltechniek zou moeten leiden tot een sterker ‘gevoel van afgerondheid’, zoals een aantal adviseurs zou zeggen. De combinatie van beide technieken levert een begin van de afsluiting op die de meeste adviseurs zouden goedkeuren. Op basis daarvan zijn de volgende hypothesen geformuleerd.

1. Een toespraak met de slottechnieken 'aankondiging van het slot' en 'cirkeltechniek' leidt tot meer aandacht voor het slot en daardoor een hogere retentie van de inhoud van de laatste passages dan een toespraak zonder slottechnieken (retentie-hypothese).
2. Een toespraak met de slottechnieken leidt tot een hogere waardering van de presentatie als geheel dan een toespraak zonder slottechnieken (waarderingshypothese).

Om deze hypothesen te toetsen, is een experiment opgezet. In deze paragraaf beschrijven we de onafhankelijke variabele: de toespraak (in verschillende varianten) die is geschreven (par. 3.1) en op video opgenomen (par. 3.2). In subparagraaf 3.3 worden de vragenlijsten beschreven, die als afhankelijke variabele hebben gefunctioneerd. Ten slotte beschrijven we kort de experimentele situatie (par. 3.4).

3.1 Ontwikkeling van de presentatie

Om te toetsen wat voor een effect het gebruik van slottechnieken hebben in een presentatie of toespraak, is een presentatie geschreven. De presentatie gaat over de invloed van verschillende communicatietechnieken op gepland en onbewust gedrag.⁴

Van de presentatie zijn in totaal drie varianten gemaakt door het toevoegen van een slotaankondiging waarin de beide peroratiotechnieken worden uitgewerkt. Zo ontstond er een variant zonder slottechnieken, een met beide slottechnieken en een met enkel een aankondigende slotzin. De verschillen tussen de versies zijn klein: de zin die het slot aankondigt, beslaat slechts 0,26% van de totale speechlengte; na toevoeging van een cirkeltechniek nemen beide slottechnieken samen 1,8% van de totale lengte in.

De geconstrueerde *peroratio* of afsluiting (zie tabel 1) is als volgt opgebouwd:

1. Aankondiging ("Ik rond af met de volgende opmerkingen.") +
2. Cirkeltechniek ("Zoals ik in de inleiding al zei ..." + inhoudelijke verwijzing naar voorbeeld uit de inleiding)
3. Samenvattende zin, gevolgd door
4. Nieuw voorbeeld
5. Nieuwe theorie
6. Samenvattende / generaliserende alinea
7. Slotzin inclusief stilistische techniek: herhaling ('communiqueert' – 'communicatie')

Tabel 1 de peroratio van de presentatie [de gecursiveerde tekstalinea bestaat uit de toegevoegde aankondiging van het slot en cirkeltechniek]

Peroratio van presentatie over communicatietechnieken

[1] *Ik rond af met de volgende opmerkingen.*

[2] *Zoals ik in de inleiding al zei, heeft de communicatiecampagne die jongeren moest aansporen minder te blowen en veiliger te vrijen nauwelijks effect gehad. Het gebruik van softdrugs onder scholieren is de laatste tien jaar zelfs met dertig procent gestegen.*

[3] Het beïnvloeden van de mening door middel van dure massamediale middelen lukt zelden, aldus empirisch sociaal-wetenschappelijk onderzoek. [4] Denk bijvoorbeeld aan de mislukte politieke campagne van twee jaar geleden die mensen ertoe moest bewegen vóór een Europese Grondwet te stemmen. Alles werd toen uit de kast gehaald: lijsttrekkers deelden op straat flyers uit, er waren grote debatten tussen de verschillende politieke kopstukken op televisie en staatssecretaris Nicolai van Europese Zaken gaf het startsein voor een heuse reclamecampagne met de slogan 'Europa: best belangrijk'. Het heeft echter niet mogen ba-

Peroratio van presentatie over communicatietechnieken

ten.

[5] Bij het beïnvloeden van gedrag komt meer kijken dan glitter en glamour. Niet alleen moeten de argumenten van de tegenstanders belicht worden, maar ook op de volgorde van de argumenten moet men letten. Dat komt bijvoorbeeld naar voren uit onderzoek van Burgoon. In zijn experimenten onderscheidde hij drie volgorden. De eerste is de anticlimaxvolgorde, waarbij je eerst de sterkste argumenten geeft en de zwakkere later. De tweede is de piramidevolgorde, die inhoudt dat je zwak begint, dan een paar sterke argumenten geeft en dan weer zwak eindigt. De derde is de climaxvolgorde: zwak beginnen en sterk afronden. Burgoons onderzoek maakt duidelijk dat de piramidevolgorde vermeden moet worden. Verder stelt hij dat het gevaarlijk is om de sterkste argumenten als laatst te nemen. De aandacht van de luisteraars voor het verhaal kan dan geheel verdwenen zijn.

[6] Over een aantal essentiële zaken in het overtuigend communiceren bestaat empirisch getoetste, sociaal-wetenschappelijke kennis. Als we gebruik maken van dergelijke inzichten, hebben we een aanmerkelijk grotere kans op het bereiken van gewenste gedragseffecten.

[7] Het is een feit dat iedereen communiceert. Maar daarmee heeft nog niet iedereen inzicht in wanneer en hoe met communicatie gedrag kan worden beïnvloed.

Dank jullie wel.

De geconstrueerde afsluiting is inhoudelijk gezien geen ideale *peroratio*. Ze bevat immers informatie die nog niet eerder in de presentatie is behandeld. Dit gaat in tegen de gebruikelijk advies voor conclusies van teksten. Binnen dit experiment was het echter noodzakelijk om nieuwe informatie in het slot op te nemen, om de retentie van informatie uit het slot door het publiek te kunnen toetsen. Uit eerder *peroratio*-onderzoek (Andeweg & De Jong, 2006) blijkt overigens dat toesprakenafsluitingen in de praktijk vaak geen adequate samenvatting van de kern van het betoog bevatten en dat er regelmatig nieuwe informatie gepresenteerd wordt. De gekozen uitwerking wijkt dus waarschijnlijk weinig af van wat gemiddeld aangetroffen wordt in de praktijk.

3.2 Opnames

Van de presentatie is een opname gemaakt. Het laatste deel van de presentatie, vanaf een aantal zinnen voordat de spreker de overgang naar het slot maakte, is drie maal opgenomen. Zo ontstonden de drie verschillende versies van het slot, die elk aan het opgenomen eerste deel van de presentatie zijn gemonteerd. De drie varianten die op deze manier werden verkregen, verschilden alleen ten aanzien van de extra tekst aan het begin van het slot.

De presentaties werden uitgesproken door een ervaren spreker (een docent/trainer in mondeling presenteren en spreken). De spreker keek beurtelings op een geprinte versie die hij voor zich had liggen en naar een geïmproviseerde autocue (een projectiescherm voor zich waar de tekst van de toespraken geprojecteerd werd). De presentatie ging niet vergezeld van een PowerPointpresentatie; dat zou mogelijk de overgangen in de presentatie extra gemarkeerd hebben.

3.3 Vragenlijst

Om de hypothesen te toetsen zijn enkele instrumenten ontwikkeld. Om na te gaan of de luisteraars zich het slot beter zouden herinneren als het slot werd aangekondigd, is een multiple choice vragenlijst ontwikkeld. De multiple choice vragenlijst bestond uit 35 vragen, waarvan er zeven de nieuwe informatie uit het slot bevroegen. De slotvragen waren verspreid in de totale vragenlijst opgenomen, om te voorkomen dat proefperso-

nen het doel van het onderzoek zouden achterhalen. In de verwerking van de resultaten werd voor ieder correct antwoord een punt gegeven; vervolgens vormde het percentage correcte antwoorden op de slotvragen de uiteindelijke score op deze kennistoets.

Om een mogelijk verschil in waardering voor de presentatie te meten is een waarderingsvragenlijst ontwikkeld. Deze vragenlijst bestond uit negen stellingen vergezeld van een vijfpuntsschaal, waarop de proefpersonen konden aangeven in hoeverre ze het eens waren met de stelling ('helemaal niet; heel erg weinig' tot 'heel veel; heel erg'). De negen stellingen zijn verdeeld in twee factoren: vier stellingen (Cronbachs $\alpha=.73$) gaan over de *waardering van de inhoud* van de presentatie (o.m. "de adviezen in de presentatie waren bruikbaar"), vijf stellingen ($\alpha=.75$) gaan over de *'mate van afgerondheid'* van de presentatie (o.m. "de presentatie was een afgerond verhaal"). De factor 'afgerondheid' sluit aan bij de benevolumentheorie die door de moderne adviseurs aan de cirkeltechniek wordt toegekend. De gemiddelde score op de gesommeerde waarderungen vormde het resultaat op de beide factoren.

Naast deze instrumenten bevatte de uiteindelijke vragenlijst nog twee andere onderdelen:

1. Drie stellingen (vijfpuntsschaal) waarop de proefpersonen konden aangeven in hoeverre ze voorkennis hadden van het onderwerp, in hoeverre ze het een interessant college vonden en in hoeverre ze een dergelijk onderwerp van belang vonden voor hun (toekomstig) beroep.
2. Een open vraag waarin de proefpersonen gevraagd wordt in enkele woorden het voorbeeld uit de inleiding van de toespraak weer te geven. De verwachting hierbij is dat proefpersonen die de slotversie van de presentatie hebben gezien, het voorbeeld uit de inleiding door de gebruikte cirkeltechniek beter zullen onthouden en weer kunnen geven. Wanneer een of meerdere kernwoorden uit het voorbeeld in het antwoord was opgenomen dan werd aangenomen dat de proefpersoon zich de inleiding herinnerde. Aanwezigheid van deze kernwoorden werd vastgesteld door een externe beoordelaar. De waardering bestond uit een 1 voor herinnerd en een 0 voor niet herinnerd.

3.4 Proefpersonen en uitvoering experiment

De proefpersonen voor het experiment waren allemaal studenten van de Technische Universiteit Delft en de Universiteit Leiden. De studenten van de TU Delft waren afkomstig van verschillende technische opleidingen (o.m. Technische bestuurskunde, Werktuigbouwkunde), de studenten van de Universiteit Leiden volgden allen een letterenopleiding (Nederlandse taal en cultuur of Journalistiek en Nieuwe Media). In totaal waren 221 proefpersonen betrokken (80 voor de versie zonder slottechnieken, 76 voor de versie met beide slottechnieken en 65 voor de versie met alleen een aankondiging van het slot).

Tabel 2 toont per conditie de resultaten voor de stellingen die de proefpersonen als eerste onderdeel van de vragenlijst invulden, evenals de leeftijd.

Uit Tabel 2 blijkt dat de resultaten van de onderzochte groepen per conditie op het gebied van factoren als voorkennis en interesse grotendeels vergelijkbaar waren. De experimentele opzet was als volgt: de opname (een van de drie varianten) werd gepresenteerd als nieuw, experimenteel onderwijs binnen een gewone standaardcursus, waarop aanvullende minicolleges een verrijking zouden vormen. Proefpersonen werd uitgelegd dat zij een 'testgroep' vormden voor deze nieuwe onderwijsvorm. Direct na

het zien van de opname, werd de vragenlijst uitgedeeld en moesten de proefpersonen deze invullen.

Tabel 2 Resultaten stellingen per conditie

Stelling	Conditie	Mean [†]	Sd	N
Ik wist al veel van dit onderwerp	Zonder slot	2,66	0,885	80
	Met slot	2,47	0,920	75
	Alleen aankondiging	2,90	0,756	63
Ik vind een presentatie over dit onderwerp interessant	Zonder slot	3,33	0,938	80
	Met slot	3,23	0,894	75
	Alleen aankondiging	3,35	0,986	63
Ik vind de kennis uit deze presentatie nodig voor mijn opleiding	Zonder slot	3,21	0,937	80
	Met slot	3,19	0,968	75
	Alleen aankondiging	3,22	0,958	63

†: 1= geheel niet ... 5 = geheel wel (m.u.v. de scores bij de factor 'leeftijd')

4 Resultaten

Twee hoofdvragen zijn in dit onderzoek opgeworpen: leidt het gebruik van slottechnieken tot een hogere retentie van de *peroratio* bij het publiek, en leidt het gebruik van slottechnieken tot een hogere waardering van de toespraak? In deze paragraaf beschrijven we de resultaten van het onderzoek: eerst vergelijken we de resultaten van de versie zonder slottechnieken met die van de overige twee versies, om te bepalen of de toegepaste slottechnieken effect sorteren. Vervolgens zoomen we in op de twee versies met slottechnieken om een beter beeld te krijgen van de werking van beide slottechnieken afzonderlijk.

Tabel 3 Resultaten retentie en waardering met en zonder slottechnieken

	Conditie	Mean	Sd	N	F-toets
Slotvragen †	Zonder slottechn.	40,18 ^a	19,3	80	F(1, 219)=6,984 p<.05
	Met slottechn.	47,42 ^a	19,7	141	
Inleiding herinnerd ‡	Zonder slottechn.	23,75	42,8	80	F(1, 219)=3,675 p=.057
	Met slottechn.	36,23	48,2	141	
Waardering inhoud §	Zonder slottechn.	3,12	0,717	80	F(1, 139)=0,811 p=.37
	Met slottechn.	3,35	0,720	141	
Waardering afgerondheid §	Zonder slottechn.	2,86 ^a	0,666	80	F(1, 136)=9,015 p<.01
	Met slottechn.	3,12 ^a	0,661	141	

†: percentage correct beantwoorde mc-vragen; ‡: wel (= 1) / niet (0) inleiding herinnerd;

§: 1 = geheel niet ... 5 = geheel wel; ^a: scores verschillen significant

Een multivariate analyse wijst uit dat er een effect voor Conditie is ($F(1, 219)=6,984$; $p<.05$). Proefpersonen die de versie met slottechnieken hebben gezien, hebben informatie uit het slot beter onthouden dan toeschouwers van de versie zonder slottechnieken. Verder is er een significant verschil gevonden voor de waardering van

de afgerondheid ($F(1, 136)=9,015; p<.01$). Proefpersonen die een versie met slottechnieken zagen, hebben een groter gevoel dat de presentatie een afgerond geheel is.

Daarnaast toont Tabel 3 dat de resultaten voor de 'herinnering van de inleiding' weliswaar niet significant zijn, maar wel in de voorspelde richting gaan ($p=.057$). Slottechnieken lijken te zorgen voor een beter herinneren en reproduceren van (elementen uit) de inleiding door het publiek. De herhaling van die inleidingselementen (cirkeltechniek) aan het begin van het slot is hier de aannemelijke oorzaak van.

Het gebruik van slottechnieken kan dus invloed hebben op de retentie van het slot en de waardering van de afgerondheid van de presentatie. Een vergelijking van de versie met beide slottechnieken met de versie met *alleen een aankondiging van het slot* (tabel 4) geeft een beter inzicht in het effect van beide afzonderlijke technieken.

Tabel 4 Retentie en waardering versies met slottechnieken

	Conditie	Mean	Sd	N	F-toets
Slotvragen †	Beide slottechnieken	46,43	18,09	76	F(1, 136)=0,342 p=.56
	Alleen aankondiging	48,57	21,55	65	
Inleiding herinnerd ‡	Beide slottechnieken	48,68 ^a	50,32	76	F(1, 136)=12,191 p<.01
	Alleen aankondiging	20,97 ^a	41,04	65	
Waardering inhoud ¥	Beide slottechnieken	3,19 ^a	0,682	76	F(1, 139)=9,015 p<.01
	Alleen aankondiging	3,55 ^a	0,722	65	
Waardering afgerondheid ¥	Beide slottechnieken	3,08	0,616	76	F(1, 139)=0,811 p=.37
	Alleen aankondiging	3,18	0,711	65	

†: percentage correct beantwoorde mc-vragen; ‡: wel (= 1) / niet (0) inleiding herinnerd; ¥: 1 = geheel niet ... 5 = geheel wel; ^a: scores verschillen significant

Een multivariate analyse voor de herinnering van het slot geeft aan dat er een significant verschil is ($F(1,136)=12,191; p<.01$): proefpersonen die de versie met beide slottechnieken zagen, gaven het voorbeeld uit de inleiding beter weer. Dit effect lijkt dus te kunnen worden toegeschreven aan de cirkeltechniek.

Verder toont Tabel 4 dat er geen verschil is gevonden voor de herinnering van de slotvragen. Hieruit kan worden afgeleid dat het positieve effect voor de retentie van de slotvragen (zie Tabel 3) waarschijnlijk wordt veroorzaakt door de aankondigende slotzin. Ook is een opmerkelijk significant verschil tussen beide versies met slottechnieken voor de waardering van de inhoud te zien in Tabel 4. Proefpersonen die een versie met enkel een aankondigende slotzin hebben gezien, waarden de inhoud van de presentatie hoger. Dit resultaat lijkt een incident, aangezien dit effect bij de vergelijking 'zonder slottechnieken – met slottechnieken' (zie Tabel 3) niet gevonden is.

5 Conclusie

Beste lezer, het einde van dit artikel is nabij: we ronden af. Kun je nu als spreker het beste wel of niet de slottechnieken aankondiging van het slot en cirkeltechniek toepassen in het slot? Welk effect hebben deze technieken op het publiek? Het antwoord op deze vragen is na dit onderzoek nog steeds niet geheel eenduidig, maar er is wel meer duidelijkheid geschapen, die ook consequenties voor de adviezen kan hebben.

De moderne speech- en presentatieadviseurs kennen nogal verschillende functies toe aan de aankondiging van het slot en de cirkeltechniek. De aankondiging van het slot moet volgens hen voor meer structuur zorgen, en daarnaast zou hij ook de aandacht van het publiek trekken. Er zijn echter ook adviseurs die menen dat deze techniek juist niet de aandacht trekt, maar het publiek impliciet het sein geeft te stoppen met luisteren. Verdeeldheid onder de adviseurs over de aankondiging van het slot dus. De cirkeltechniek wordt eveneens een docilemfunctie toegedicht. Daarnaast vinden veel adviseurs dat deze techniek een benevolumfunctie heeft: het gebruik van een cirkel zou de toehoorders een gevoel van afgerondheid geven.

De functies die aan deze slottechnieken worden toegekend, waren het uitgangspunt van dit experimentele onderzoek. Zou een presentatie met een aankondigende slotzin of een combinatie van beide slottechnieken leiden tot een betere retentie van het slot door het publiek en zou het publiek de toespraak hoger waarderen?

Allereerst de *aandachts-/retentiehypothese*. Uit de resultaten blijkt dat een aankondigingszin als “dames en heren, ik rond af met de volgende opmerkingen” voor een hogere retentie van de daaropvolgende informatie zorgt. De proefpersonen die een versie met een aankondiging van het slot zagen, al dan niet gecombineerd met een cirkeltechniek, beantwoordden de specifieke slotvragen significant beter. Hiermee lijkt de aanname van adviseurs als Leeds (1991) – toeschouwers zouden bij het horen van zo’n aankondigende slotzin alvast hun tas inpakken of met hun gedachten al bij de koffie zijn – weerlegd. Een aankondiging van het slot heeft juist een positief effect op de retentie en lijkt daarmee een attentumfunctie te vervullen.

De cirkeltechniek lijkt bovendien voor een extra retentie-effect te zorgen: het voorbeeld uit de inleiding wordt bij een korte herhaling ervan in het slot beter gereproduceerd. Dit effect is weliswaar niet significant, maar gaat wel in de voorspelde richting. Nader onderzoek naar deze factor in een vergelijking tussen de versie met beide slottechnieken en die met alleen een aankondiging van het slot, blijkt wel tot een significant resultaat te leiden. De cirkeltechniek lijkt er dus voor te zorgen dat elementen uit de inleiding zich vaster in het geheugen van de toeschouwer nestelen.

Ten tweede de *waarderingshypothese*. Er bleek geen hogere inhoudelijke waardering voor de presentaties met aankondiging en cirkel in vergelijking met de presentatie zonder deze technieken. Maar ook geen lagere, wat leidt tot de conclusie dat er niets op tegen is het slot aan te kondigen in een toespraak. Het zal de spreker in ieder geval geen schade berokkenen wat betreft waardering van de inhoud van zijn toespraak.

Wel werd er een verschil gevonden in ‘mate van afgerondheid’: de presentaties met deze structurerende en herhalende slottechnieken werden hoger gewaardeerd op deze esthetische factor. Luisteraars van de presentaties met slot hadden meer het gevoel dat de presentatie vakkundig afgerond was, en bleven niet met een ‘katerig’ gevoel achter omdat de presentatie plotseling ten einde was.

De twee onderzochte slottechnieken zorgen dus voor een effect in retentie en waardering bij een publiek in een onderwijssituatie, waarbij gepresenteerde kennis op enig moment getoetst wordt. Of in luistersituaties zonder aangekondigde toetsing de retentie en waardering zullen verschillen van de gevonden resultaten, is onduidelijk. Dit experiment is verder slechts op één tekstvoorbeeld gebaseerd, waardoor de generaliseerbaarheid van de conclusie wordt beperkt (zie ook de *one message fallacy*,

O'Keefe, 2002).⁵ Herhaling van dit experiment met andere tekstvoorbeelden ligt daarom in de rede.

Al met al kan gebruik van een aankondiging van het slot gecombineerd met een cirkeltechniek door een spreker geen kwaad. Het publiek heeft duidelijk het gevoel dat de presentatie is afgelopen en het onthoudt de informatie uit de toespraak beter dan wanneer er geen slottechnieken zijn gebruikt. Sommige adviseurs zouden hun verzet tegen de aankondigingstechniek nog eens moeten heroverwegen. Hun vermoeden dat die de aandacht juist wegneemt kan voor een enkeling een grond hebben in de specifieke omstandigheid van het einde van een les ('inpakken en wegwezen'), maar daarbuiten kan deze techniek blijkens deze studie neutrale of positieve effecten hebben op de aandacht. Inzet van deze technieken lijkt doorgaans een goede ontwerpkeuze. Nader onderzoek moet bepalen bij welke toespraakgenres en in welke omstandigheden een spreker het beste slottechnieken kan gebruiken. Het einde van dit onderzoek is dus nog niet nabij.

Noten

1. Vijf van de belangrijkste klassieke werken over de welsprekendheid zijn geraadpleegd: *Retorica* van Aristoteles, (omstreeks 335 v. Chr.), de anonieme *Retorica ad Herennium* (rond 85 v. Chr.), twee werken van Cicero: *De inventione* (omstreeks 85 v. Chr.) en *De oratore* (omstreeks 55 v. Chr.), en Quintilianus' *Institutio oratoria* (rond 95 na Chr.).
2. Deze selectie is vooral gebaseerd op de shortlist van (advies)literatuur die Andeweg en De Jong (2004) gehanteerd hebben voor onderzoek naar de inleiding in toespraken, geselecteerd door acht deskundigen – o.a. hoogleraren en communicatieadviseurs – op het gebied van taalbeheersing en communicatieadvies (Andeweg en De Jong, 2004, p. 91). Deze shortlist is aangevuld met een aantal recentere handboeken (verschenen na 2004) dat voor het specifieke onderzoek naar de functies en technieken in de *peroratio* is gebruikt.
3. Sommige adviseurs verbinden de aankondiging van het slot met een fout die sprekers in het slot nogal eens begaan (*vitium*): te lang doorgaan met de laatste woorden. McCroskey (1978, p. 179) raadt een te lange afronding van de toespraak in ieder geval niet aan: "We have all heard speakers who said, 'In conclusion,' and were still talking ten minutes later."
4. De presentatie was gebaseerd op L.R. Pol, C.E. Swankhuisen en B.M. Fennis (2002). *Communicatie en gedragsbeïnvloeding*; uitgebreid met onderzoek van Burgoon.
5. Zie voor een discussie over de *one message fallacy* Hunter en Hamilton (1998). Zij schatten overigens de risico's van de one message fallacy lager in dan O'Keefe.

Literatuur

- Andeweg, B. & Jong, J. de (2004). *De eerste minuten. Attentum, benevolum en docilem parare in de inleiding van toespraken*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Andeweg, B. & Jong, J. de (2006). Het probleem van de peroratio. In H. Hoeken, B. Hendriks & P.J. Schellens (Eds.), *Studies in Taalbeheersing 2* (pp. 154-166). Assen: Van Gorcum.
- Aristoteles (2004). *Retorica*. Vert., ingel. en van aant. voorz. door M. Huys. Groningen: Historische Uitgeverij.
- Beebe, S.A. & Beebe, S.J. (1999). *Public Speaking. An Audience-centered Approach*. 4e dr. Boston: Allyn and Bacon.
- Bloch, D. & Tholen, L. (1991). *Persoonlijk presenteren*. Alphen a/d Rijn: Samson Bedrijfsinformatie.

- Braet, A. (2003). Exordiale en peroratieve argumentaties in de klassieke retorica en de moderne praktijk. In L. van Waes, P. Cuvelier, G. Jacobs & I. de Ridder (Eds.), *Studies in Taalbeheersing 1* (pp. 83-91). Assen: Van Gorcum.
- Cicero (1968). *De inventione; De optimo genere oratorum; Topica*. Vert. uit het Latijn door H.M. Hubbell. Londen: Heinemann. [Reeks: Loeb Classical Library, 386].
- Cruz, M.G. (1998). Explicit and implicit conclusions in persuasive messages. In M. Allen & R.W. Preiss (Eds.). *Persuasion. Advances Through Meta-Analysis* (pp. 217-230). Cresskill, NJ: Hampton Press.
- Dries, J. van den & IJsel Smit-Hupperts, S. van (1995). *Uitgesproken goed! Stap voor stap naar publieksgericht spreken*. Utrecht [etc.]: Kosmos-Z&K Uitgevers.
- Eckhardt, L. & IJzermans, T. (2006). *Het woord is nu aan u! Over spreken in het openbaar*. Zaltbommel: Thema. Herz. dr. [Reeks: Cahier Communicatie].
- Hamilton, M.A. & Hunter, J.E. (1998). A framework for understanding: meta analyses of the persuasion literature. In M. Allen & R.W. Preiss (Eds.). *Persuasion. Advances Through Meta-Analysis* (pp. 1-28). Cresskill, NJ: Hampton Press.
- Janssen, D. (Red.) (2002). *Zakelijke communicatie: een leergang 'communicatieve vaardigheden' voor het HBO*. 4e geh. herz. dr. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Jong, J. de & Spek, E. van der (1996). *Het laatste woord. Twintig indrukwekkende slotwoorden*. Alphen aan den Rijn: Samson/NIVE, [dossier aanvulling 25a bij losbladig *Handboek Speech en Presentatie*].
- Kushner, M. (2006). *Spreken in het openbaar voor dummies*. Amsterdam [etc.]: Addison Wesley. [vert. door Ingrid Smeets, van: *Presentations for dummies*. Hoboken, NJ etc.: Wiley].
- Leeds, D. (1991). *PowerSpeak. Overtuigend spreken en doeltreffend overkomen*. Amsterdam: Omega Boek. [vert. door Gerard Grasman, van: *PowerSpeak. The Complete Guide to Persuasive Public Speaking and Presenting*. New York etc.: Prentice Hall Press, 1988].
- Leeman, A.D. & Braet, A.C. (1987). *Klassieke retorica. Haar inhoud, functie en betekenis*. Groningen: Wolters-Noordhoff/Forsten.
- McCroskey, J. (1978). *An Introduction to Rhetorical Communication*. Englewood Cliffs, NJ etc.: Prentice-Hall.
- O'Keefe, D.J. (2002). *Persuasion: Theory and Research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Oomkes, F.R. (2000). *Communicatieleer. Een inleiding*. 8^e herz. dr. Amsterdam: Boom
- Osborn, M. & Osborn, S. (1998). *Public Speaking*. 4^e ed. Boston, MA: Houghton Mifflin Company.
- Quintilianus (2001). *De opleiding tot redenaar (Institutio oratoria)*. Vert., ingel. en van aant. voorz. door P. Gerbrandy. Groningen: Historische Uitgeverij.
- Spek, E. van der (1999). *Gewoon blijven ademen. Handreikingen voor schrijvers van toespraken*. Alphen aan den Rijn etc.: Samson.
- Steward, C. & Wilkinson, M. (1996). *Alles wat je altijd al wilde weten over spreken in het openbaar*. Leiden: Krikke.
- Weller, M. & Stuiveling, G. (1962). *Moderne welsprekendheid. Handboek voor mondelinge taalbeheersing*. 2^e dr. Voorhout: Uitgeverij 'Foreholte'.